

JUDAICA BULLETIN

Mededelingenblad van de Stichting Judaica Zwolle
Internet: www.judaica-zwolle.nl / E-mail: info@judaica-zwolle.nl
Verschijnt vier maal per jaar - ISSN 1384-9050
Jaargang 32, Nummer 3 / Nisan 5779 – April 2019

OPLAGE 275 EXEMPLAREN - ABONNEMENT € 8,00 - BANKREKENING NL07INGB0000259272

Waarom ‘Holocaust’ geen taboewoord moet worden

Door Peter van 't Riet

In mijn cursussen en bij mijn lezingen kom ik soms deelnemers tegen die van mening zijn dat het woord Holocaust zou moeten worden afgeschaft en er alleen nog maar over de Sjoah gesproken en geschreven zou mogen worden. Nog zeer onlangs betoogde ook rabbijn Menno ten Brink onder de titel “De Shoa was geen holocaust” een vergelijkbaar standpunt in zijn ‘Sidra van de Week’ in het Nieuw Israëlietisch Weekblad van 22 maart 2019. Holocaust is immers een woord van Griekse origine dat ‘brandoffer’ betekent, terwijl de dood van de zes miljoen Joden in de Tweede Wereldoorlog niets met een offer te maken zou hebben. Sjoah daarentegen is een Hebreeuws woord en betekent ‘vernietiging’, wat de jodenvervolgving inderdaad was: de vernietiging van het overgrote deel van het continentaal-Europese Jodendom.

Korte beschouwing

Het is natuurlijk ieders goed recht om er zo over te denken, maar de suggestie die ervan uitgaat dat wie wel het woord *Holocaust* gebruikt, iets verkeerd doet, gaat mij veel te ver. Vandaar een korte beschouwing over dit woord, waar het vandaan komt, wat het betekent en hoe geschikt of ongeschikt het is om er de grote Vernietiging mee aan te duiden.

Wat betekent het woord *Holocaust*?

Het woord *holocaust* betekent ‘brandoffer’ en is afgeleid van een Oudgrieks woord dat letterlijk ‘geheel verbrand’ betekent. Dit was in de Oudheid een aanduiding voor een brandoffer aan een godheid. Toen de Joodse vertalers van de Hebreeuwse Bijbel in de 3^e eeuw vCJ voor hun Griekse vertaling (de Septuagint) een Grieks woord zochten om het Hebreeuwse *Olah* – letterlijk ‘opgaand offer’ – mee weer te geven, kozen zij voor een woord dat verwant is met *holocaust*. En als zodanig is het via de Septuagint ook het Christendom binnengekomen. Vandaar dat

we bij dit woord vandaag helemaal niet meer aan een heidens brandoffer denken, maar eerder aan het brandoffer in de tempel in Jeruzalem.

Het *Olah*-offer is in de Tora een vrijwillig offer van een rund, schaap of geit, later ter wille van de armen ook van duiven (Leviticus 1). Met de totale verbranding ervan – op de huid na – drukte de offeraar zijn totale toewijding aan de Eeuwige uit: Heel mijn leven is aan Jou gewijd, zoals dit dier geheel in vuur en rook ten hemel stijgt. Het was een soort geloofsbelijdenis in de vorm van een daad. Het werd vrijwillig gebracht zonder enig eigenbelang. Ook dat aspect is voor degenen die liever *Sjoah* dan *Holocaust* gebruiken een belangrijk argument: Niet alleen was de dood van de zes miljoen Joden geen offer, het overkwam ze al helemaal niet vrijwillig. En hoewel dat helaas helemaal waar is, is dat niet het enige dat er over te zeggen valt.

Waar komt de naam *Holocaust* vandaan?

Het woord *holocaust* werd al ver voor de Tweede

Wereldoorlog gebruikt voor massamoorden. Het oudst bekende gebruik is uit 1833, toen de Schotse journalist Leitch Ritchie de verbranding van 1300 inwoners in de kerk van het Franse dorp Vitry-le-François in 1142 door de Franse koning Lodewijk VII een *holocaust* noemde. De associatie met een brandoffer op een altaar lag immers voor de hand. Later werd het woord o.a. door Winston Churchill gebruikt om de Armeense genocide door de Turken tijdens de Eerste Wereldoorlog aan te duiden. De eerste keer dat het woord *holocaust* in het Engels werd toegepast op de genocide van de Joden door de nazi's, was al in 1942. Maar eerst in de jaren 1950 werd de term 'de Holocaust' (met bepaald lidwoord en hoofdletter) door historici ingevoerd als "technische term" voor de grote Vernietiging. Daarna is het woord langzaam maar zeker tot het algemene spraakgebruik in de VS en Europa gaan behoren. En hoewel er onder historici een discussie bestaat over de reikwijdte van het begrip *Holocaust* (welke groepen vallen er wel en niet onder; over welke periode hebben we het precies?), kan men stellen dat het inmiddels de internationaal geijkte term is voor – in elk geval – de vernietiging van zes miljoen Joden door de nazi's voorafgaand en in de Tweede Wereldoorlog.

Het woord is daarom vandaag niet meer weg te denken uit het publieke domein. Overal wordt het gebruikt. Er is een Holocaust Memorial Day, er zijn Holocaust Monumenten, Holocaust Musea, Holocauststudies etc. In de internationale historische literatuur is het de belangrijkste aanduiding voor de grote Vernietiging. In de Encyclopaedia Judaica is de benaming zo vanzelfsprekend dat er niet eens een lemma gewijd is aan de herkomst van de naam *Holocaust*. In schoolboeken en televisieprogramma's wordt de term gebruikt. En voor het grote publiek is *Holocaust* een woord dat veel herkenbaarder is dan het tamelijk onbekende Hebreeuwse woord *Sjoah*. Alleen al op de website van de Stichting Judaica Zwolle (www.judaica-zwolle.nl) komt het woord *Holocaust* minstens 28 keer voor. Om al deze redenen kunnen wetenschappelijke en educatieve organisaties niet om het woord heen en hoeft niemand er bezwaar tegen te maken dat dat woord gebruikt wordt al of niet in combinatie met het woord *Sjoah*.

Holocaust als *terminus technicus*

Behalve dat het woord *Holocaust* is ingeburgerd, is er nog een tweede reden waarom men het woord

niet per se hoeft te vermijden. De betekenis van woorden in elke taal verandert namelijk in de loop van de tijd. We gebruiken in onze eigen taal veel woorden allang niet meer in hun oorspronkelijke betekenis. Soms krijgen woorden een totaal andere betekenis, soms wordt de betekenis ervan toegespitst op één aspect van de oorspronkelijke betekenis. Het woord *Holocaust* wordt tegenwoordig door niemand meer gebruikt in de oorspronkelijke betekenis van 'brandoffer' om de eenvoudige reden dat er geen brandoffers meer gebracht worden.

Ook het feit dat *holocaust* een van origine Grieks woord is waarmee een van de belangrijkste episoden uit de Joodse geschiedenis wordt aangeduid die beter aangeduid zou kunnen worden met een Hebreeuws woord, is historisch gezien geen sterk argument. Het Jodendom kent immers allerlei essentiële begrippen waarvoor zowel een Grieks als een Hebreeuws woord bestaat. Het Griekse woord wordt dan meestal gebruikt voor de niet-joodse wereld, het Hebreeuwse (of Jiddische) voor de Joodse wereld. We kennen de woordparen: Synagoge en Beet-Haknesset of Sjoel, Diaspora en Galoet, Pentateuch en Tora. Het woord *Sanhedrin* heeft zelfs geen duidelijk Hebreeuws equivalent. Waarom dan ook niet *Holocaust* voor de niet-Joodse wereld en *Sjoah* voor de Joodse wereld?

De link tussen martelaarschap en *Holocaust*

Maar er is nog een overweging die te maken heeft met het feit dat er binnen de Joodse traditie wel degelijk een inhoudelijke link valt te leggen tussen het martelaarschap van de zes miljoen Joden en het bijbelse brandoffer. Hoewel het Jodendom het actief nastreven van martelaarschap verwerpt, kent het wel degelijk het passieve martelaarschap: slachtoffer worden van vervolgingen om het simpele feit dat men Jood is. Het is een martelaarschap dat niet gezocht wordt, maar dat – als het onontkoombaar is – ook niet ontvlucht wordt door het Jodendom de rug toe te keren. Het is een martelaarschap dat geldt als een getuigenis van trouw aan het verbond met de Eeuwige.

In de Joodse traditie is deze vorm van martelaarschap altijd doordacht met behulp van het verhaal uit Genesis 22 over de Binding van Jitschak/Isaak. In de jaren '80 zijn daar twee nog steeds lezenswaardige boeken over verschenen onder redactie van de mede-oprichter van het Zwolse Vrije Leerhuis, Willem Zuidema. De titels

luiden: “Isaak wordt weer geofferd: De verwerking van de Holocaust door Jodendom en Christendom” en: “Betekenis en verwerking: Het offer van Isaak en de Holocaust”. Daarin worden diverse voorbeelden besproken van vervolgingen en pogroms in de loop van de Joodse geschiedenis, waarna de overlevenden de dood van hun geliefden niet zagen als een noodlot dat hen willoos overkwam, maar als een bewuste keuze de dood te aanvaarden om het Jodendom niet te hoeven verloochenen. Ook in die tijden van Jodenvervolgingen, die vele eeuwen geduurd hebben, hebben niet alle Joodse slachtoffers werkelijk een keuze gehad tussen vermoord worden of in leven blijven. Maar de overlevenden verwerkten hun verdriet door de moord op hun geloofsgenoten te zien als een keuze om aan het Jodendom trouw te blijven. En daaraan ontleenden zij de inspiratie om het Jodendom zelf heel bewust voort te zetten. Die bewuste keuze ontleenden zij aan het verhaal over de Binding van Jitschak.

In dat verhaal wordt Abraham door God geroepen zijn zoon Jitschak – en nu komt de link – te brandofferen op de berg Moria. In het Hebreeuws wordt Abraham opgedragen: *ha’aleehoe*, ‘brandoffer hem’! (Genesis 22:2). Het verhaal leent zich voor een uitgebreide toelichting, maar één ding wil ik eruit lichten. In kinderbijbels wordt meestal de voorstelling van zaken gegeven dat Jitschak/Isaak nog een kleine jongen was die willoos door zijn vader werd meegenomen op een verschrikkelijke reis. Maar in de Joodse traditie is Jitschak een volwassen zoon van zijn vader die – als hij doorheeft wat zijn vader van plan is – bewust ervoor kiest zijn leven op te offeren voor hun beider trouw aan de Eeuwige. Dit is geen blinde gehoorzaamheid, maar een bewuste, vrij

gekozen trouw vanuit het besef dat wie met de Eeuwige leeft, bereid moet zijn ook zijn leven op het spel te zetten.

In de Joodse geschiedenis is het verhaal van de Binding van Jitschak altijd op allerlei manieren hervoorteld. In sommige varianten stierf Jitschak wél, omdat God niet ingreep. Want dat was immers de ervaring waarmee de overlevenden hun leven moesten voortzetten. Het besef is altijd sterk geweest dat Jood-zijn een gevaarlijke vorm van leven was en is. Maar het Joodse leven de rug toekeren om biologisch in leven te kunnen blijven, dat is pas de echte dood. In dit verhaal over de Binding van Jitschak gebruikt de Septuagint, de oude Griekse bijbelvertaling, het woord *holokarpoosis*. Dat woord is verwant met *holocaust* en heeft dezelfde betekenis. Er is dus vanuit de Joodse traditie wel degelijk een link te leggen tussen de woorden *Holocaust* en *Sjoah*.

Tegen deze achtergronden ben ik van mening dat – zeker binnen organisaties en media die zich bezighouden met Jodendom en Joodse geschiedenis – het woord *Holocaust* geen taboewoord moet worden. Dit sluit echter in het geheel niet uit dat ieder er een persoonlijke voorkeur voor kan hebben het woord *Sjoah* te gebruiken voor het gebeuren van de grote Vernietiging, terwijl anderen het met *Holocaust* aanduiden.

Bronnen

- Encyclopaedia Judaica, onder: Holocaust.
- Wikipedia, onder: Holocaust.
- Willem Zuidema e.a., [De in de tekst aangegeven titels], Ten Have te Baarn, 1980 resp. 1982.

JUDAICA-AGENDA – VOORJAAR/ZOMER 2019

----- 07-04-2019 – Tentoonstelling

"Geschiedenis van het Joodse leven in en om Zwolle" inclusief rondleiding. Stichting Judaica Zwolle. Plaats: synagoge, Samuel Hirschstraat 8, Zwolle. Tijd: 13.30 uur. Toegang: €4,- (jeugdigen met korting).

----- 12-05-2019 – Tentoonstelling

----- 02-06-2019 – Tentoonstelling

----- 07-07-2019 – Tentoonstelling

----- 04-08-2019 – Tentoonstelling

Over de viering van Jom Ha’atsmaot in het voorjaar van 2019 is momenteel nog geen informatie beschikbaar.

Vraag uit de SJOECHE PUBQUIZ van 16 februari 2019 georganiseerd door Crescas en het NIW

Deze synagoge werd gebouwd in 1842, in een klein stadje dat eerst alleen een huissynagoge had. Na de oorlog ging deze gemeente op in de Joodse gemeenschap van Stadskanaal en daarna in die van Groningen. Maar in 2004 vond er weer een bar mitswa plaats. De synagoge van welke plaats in het hoge Noorden bedoelen we hier?

Het geheim van de Volkswagen Kever

Door Wim Neevel

Josef Ganz (1898-1967), in geen enkel boek over Volkswagen wordt zijn naam genoemd. Ganz was een Joodse ingenieur die jarenlang hoofdredacteur was van het autovakblad *Motor Kritik*, en daarnaast zelf auto's had ontworpen. Een Joodse man, opgegroeid in Joods Wenen, die de grondlegger is geweest van de Volkswagen Kever, een ongelooflijk groot naziproject.

Maikäfer

De schetsen, het technische concept en de naam van de auto komen uit Ganz' koker. Zijn revolutionaire ideeën botsten met de opvattingen van de fabrikanten van de conservatieve Duitse autoindustrie. Het leverde Ganz wel een job op bij BMW en Mercedes. Zijn ideale auto had een lichtgewicht chassis, een stroomlijncarosserie en als klap op de vuurpijl moest de motor achterin komen. In de beginjaren 30 heeft hij zelf enkele prototypes gebouwd. Zijn model heette de *Maikäfer*. Nu begrijp je waar de Kever vandaan komt.

Ferdinand Porsche

In mei 1933 is Ganz door de Gestapo opgepakt. Als kritisch hoofdredacteur en Jood had hij veel vijanden gemaakt. In maart 1934, tijdens de jaarlijkse autosalon in Berlijn zijn al veel auto's van verschillende fabrikanten te zien die gebaseerd zijn op het Maikäfer-model van Ganz. In de Duitse pers wordt hij alom geprezen: Ganz is de bedenker van de auto voor de toekomst. Op datzelfde moment wordt Ferdinand Porsche door Hitler aangesteld om de Volkswagen te ontwikkelen. Jakob Werlin, de adviseur van Hitler, heeft ervoor gezorgd dat er geen enkele connectie met de Joodse Ganz zou zijn. Josef Ganz mocht niet langer publiceren en zijn naam mocht in geen enkele krant meer genoemd worden. Ganz verkast later naar Zwitserland en overlijdt tenslotte berooid in Australië. Wetenschapsjournalist Paul Schilperoord heeft er in 2014 een boek over geschreven: *Het geheim van Hitlers Volkswagen; het geesteskind van de Joodse ontwerper Josef Ganz*.

Volkswagen

Over Volkswagen is ook door historicus Hans Mommsen (1930-2015) een studie geschreven die nogal voor opschudding zorgde. Het bedrijf had Mommsen daartoe zelf in 1986 opdracht gegeven.

Josef Ganz in het prototype van zijn Maikäfer, 1931

Het resultaat dat in 1994 in boekvorm verscheen, viel de leiding van Volkswagen rauw op het dak. Hitlers opdracht aan Ferdinand Porsche, die lid was van de nazipartij, om een betaalbare auto voor de gewone man te verwezenlijken werd gretig aanvaard. Een auto voor 999 rijksmark, dat was het doel. Zeventig procent van de arbeiders waren buitenlanders, vooral uit bezette Oost-Europese landen. Slavenarbeid door krijgsgevangenen en gevangenen uit concentratiekampen. Als deze 'werknemers' kinderen kregen, werden die doodgehongerd in een nabijgelegen 'kindertehuis'. Ferdinand Porsche toonde zich echter onverschillig over deze wantoestanden. De directie van het Duitse Volkswagen klaagde dat Mommsen het op de familie Porsche had gemunt. Toen het boek verscheen stond Ferdinand Piëch, een kleinzoon van Porsche, aan de top.

Brochure uit 1933, de Volkswagen wordt aangeprezen

Ebit macht frei

En dit jaar, maart 2019, verslikt de bestuursvoorzitter Herbert Diess zich als VW-baas in het Duits verleden. Diess noemde in een vergadering het merk Porsche als lichtend voorbeeld voor de andere takken van het autoconglomeraat. Hij had het over de Ebit, een Engelse term voor het Nederlandse begrip bedrijfsresultaat. In de woorden van topman Diess: “Ebit macht frei”. Dat lijkt wel heel sterk op de tekst die Joden in Auschwitz-Birkenau konden lezen op de toegangspoort: Arbeit macht frei. Inmiddels zijn

er al wel uitgebreid excuses gemaakt, dat wel deze keer.

Het zit de familie Porsche-Piëch, als grootaandeelhouder, ook niet mee.

Bronnen:

*Reformatisch Dagblad, 17-10-2009, Gert de Looze, Zonder de Jood Josef Ganz was Volkswagen Kever er nooit gekomen.

*NIW 01-8-2014, Frank Kromer, Het geheim van de Kever.

*Trouw 16-11-2015, Frans Dijkstra, In Memoriam Hans Mommsen.

*Trouw 21-3-2019, Jochem van Staalduine, VW-baas verslikt zich in Duits verleden.

BIBLIOTHECARIA

In het leslokaal van de Stichting Judaica bevindt zich een kleine bibliotheek met boeken en andere materialen over het Jodendom en aanverwante onderwerpen. De collectie bevat onder andere verscheidene titels die gebruikt kunnen worden als aanvullend materiaal voor de cursussen van de Stichting Judaica. De collectie wordt verkregen uit schenkingen of aankoop. Hieronder een lijst met een korte beschrijving van een aantal nieuw binnengekomen titels uit twee schenkingen, vooral uit de nalatenschap van Wil Cornelissen.

Gabriela Nieuwenhuis-Ramos, bibliothecaris van de Stichting Judaica Zwolle.

Joods Leven; Wout van Bekkum.

Een prachtig boekje dat een overzicht biedt van de belangrijkste aspecten van het Joodse leven. Het biedt informatie over de functie en inrichting van de synagoge, de Joodse kalender en de tradities die een rol spelen in het persoonlijk leven.

Synagogen in Amsterdam; J.F. van Agt.

Een boekje over de Amsterdamse synagogen met goede informatie en mooie (oude) foto's.

De laatste drie pausen en de Joden; Pinchas Lapide.

Het boek houdt veel meer in dan de titel doet vermoeden. Tegen de achtergrond van de verhouding jodendom-christendom, zoals die vanaf de eerste eeuwen van het christendom is ontstaan, en van het uiteengroeien van beide godsdiensten in later eeuwen, laat Lapide de figuren zien van de laatste drie pausen en hun pogingen om de Joden tegen de uitroeiingspolitiek van de nazi's in bescherming te nemen en hun initiatieven om een nieuw gesprek tussen de kerk en Israël aan te knopen. Het boek opent de ogen voor een nieuwe fase in de verhouding tussen christendom en Jodendom.

Uit de wereld der Joodse mystiek; Louis I. Newman.

Deze bloemlezing bevat parabels, volksverhalen, fabels, allegorieën, aforismen, anekdoten en spreekwoorden van Chassidische meesters en hun leerlingen, en doet ten volle recht wedervaren aan

de charme, de welsprekendheid, de humor en ook de sterke eenvoud van deze chassidische boodschap, die zowel Jood als christen, als iedere richtingloze gelovige zal aanspreken.

Ik houd niet van reizen in oorlogstijd; Werner Löwenhardt.

Werner was de jongste zoon in een traditioneel Joods gezin. Zijn vader en broers hebben in de Eerste Wereldoorlog hun Duitse vaderland gediend. Werner was tekenaar en dankzij zijn tekentalent wist hij uit de trein naar Westerbork te blijven en de Holocaust te overleven. Dit boek is veel meer dan een fascinerende familiehistorie, het geeft een unieke kijk op vooroorlogse geschiedenis en vormt bovendien een praktisch compleet overzicht van Werners tekenwerk.

Jofel Jiddisj; Marissa van der Valk.

In dit boekje staan een heleboel woorden die iedereen kent (en een heleboel die iedereen zou moeten leren) Op toegankelijke en humoristische wijze zijn de oorsprong en de ontwikkeling van de woorden beschreven. Dus houdt u van taal, maar niet van wetenschappelijke verhandelingen? Spreekt u al een woordje Bargoens en houdt u wel van een geintje? Lees 'Jofel Jiddisj', oi!

Mischa's spel, en de ondergang van de familie Hillesum (met unieke cd); Jan Willem Regenhardt.

Etty Hillesum was niet het enige lid van deze familie dat begaafd en bijzonder was. Haar

jongere broer Mischa was een muzikaal wonderkind met engelengezicht, dat gold als het grootste pianotalent dat Nederland in tijden had voortgebracht. Tijdens de bezetting schitterde Mischa op de illegale ‘zwarte avonden’. Het boek is een indrukwekkende en aangrijpende documentaire.

Er was een rabbijn in de klas, lezingen van Awraham Soetendorp; A. Soetendorp en Lize Stilma.

Het is niet eenvoudig als rabbijn voor de klas te staan. Veelal is er ogenschijnlijk belangstelling en tolerantie. “Maar de rottigheid zit in de schriftelijke vragen”, constateert Lize Stilma. Rabbijn Soetendorp houdt lezingen voor en voert gesprekken met leerlingen van het middelbaar en hoger onderwijs. Het boek bevat de belevingen van een rabbijn temidden van jongelui.

Chagall; Jacques Damase.

Een “Zwarte Beertjes”Kunstpocket met mooie afbeeldingen van de werken van Chagall en informatie over hem en zijn werken.

Leven met de belofte; C. Hendriks - Metsch. Het Joodse volk leeft op een bijzondere, aparte wijze in deze wereld. Het heeft een geheim meegekregen, dat het de eeuwen door bewaart in een bepaalde manier van zijn, en dat zich uitdrukt in bepaalde gebruiken en wordt gevierd in bepaalde feesten. Dit boekje informeert in kort bestek over de belangrijkste, hedendaagse Joodse feestdagen en godsdienstige gebruiken. Een aantal foto's illustreren de tekst.

Minyan; Tien beginselen voor een integer leven; Rabbi Rami M. Shapiro.

Volgens de Talmoed (commentaren op Tenach) is Minyan een quorum van tien Joden – het vereiste aantal leden voor een godsdienstoefening. Rabbijn Shapiro geeft dit traditionele begrip een nieuwe, hedendaagse inhoud in zijn beschrijving van een

tienvoudig pad gebaseerd op de achttiende-eeuwse Joodse, mystiek-religieuze chassidische traditie van Ba'al Sjem Tov en zijn volgelingen. Minyan leidt ons via een inspirerende, verrijkende weg naar een zinvol, integer en vreugdevol leven.

Joodse Kunstenaars, bevrijd van het tweede gebod; Ruth le Febvre-Feld.

Eeuwenlang weerhield het tweede van de tien geboden kunstenaars uit de Joodse gemeenschap ervan mensen af te beelden. En de enkeling die het toch deed, bleef anoniem. Dankzij de Franse revolutie is hierin verandering gekomen. De Joden werden vrij, kregen gelijke rechten en begonnen deel te nemen aan de cultuur van de landen waar ze woonden.

Met de Joden op weg, van de wieg tot het graf, van feest tot feest, van eeuw tot eeuw; Henk v.d. Molen.

Een wetenschappelijk boek, dat een beeld geeft van het gehele spectrum van de Joodse wereld. Het is voor lezers die zich in de breedte willen oriënteren. De vlotte, journalistieke stijl maakt het tot een leerboek, dat ook in het kader van het leerhuiswerk en het voortgezet onderwijs diensten kan bewijzen.

Joods leven in de middeleeuwen; Israel Abrahams.

De auteur is met name geïnteresseerd in de vraag, hoe men het karakter van het Jodendom ondanks vervolging en onderdrukking heeft weten te bewaren. En welke relatie bestond er tussen het Jodendom en het christendom? Wat was de feitelijke basis van de laat-negentiende eeuwse vooroordelen tegen het Joodse ‘karakter’ en in hoeverre zijn deze vooroordelen terecht?

De Jodenvervolging in Zwolle; Iet Vierstraete-Erdtsieck

Een scriptie over de geschiedenis van de joden te Zwolle tussen 1933 en 1946.

Vraag uit de SJOECHE PUBQUIZ van 16 februari 2019 georganiseerd door Crescas en het NIW

- Het schilderij *Het Joodse bruidje* van Rembrandt verbeeldt helemaal geen bruidje, maar twee figuren uit de Tora. Welke?
- Twee van de grootste Joodse kunstenaars uit de Nederlandse geschiedenis zijn de negentiende-eeuwse schilders Jozef en Isaac Israëls. Wat waren zij van elkaar?

- Om volgens de Askenazische traditie rabbijn te mogen worden moet je:
 - a) achttien jaar oud zijn
 - b) ongetrouwd zijn
 - c) getrouwd zijn
 - d) eerst een speciale test ondergaan.

Idiolect, concordant of doeltaalgericht? (3)

Bijbelvertalen in het jaar 2018

Door prof. dr. Klaas A.D. Smelik

De Hebreeuwse Bijbel is grosso modo niet geschreven in de spreektaal uit de tijd van de Bijbelschrijvers. Zij gebruikten een traditionele, literaire taal, die zij als het meest geschikt hadden bevonden, als het ging om te schrijven over de relatie tussen God en Zijn volk. Een vertaling in hedendaags, gangbaar Nederlands wijkt dus af van het basisprincipe van de oorspronkelijke schrijvers, die een eigen literaire taal creëerden voor hun meesterwerk.

Idiolect vertalen

Men spreekt wel van concordant vertalen, maar het is beter om hier het woord *idiolect* te gebruiken. Wat wil ‘idiolect’ zeggen? De aanduiding ‘idiolect’ is een samenstelling van de Griekse woorden *idion*, ‘het gelijke’, en *legein*, ‘zeggen’. Zij verwijst naar de nauwe band die er volgens deze methode bestaat tussen vorm en inhoud. Men wil het gelijke zeggen als er in het oorspronkelijk staat, en dit kan niet zonder de vorm van het origineel zo veel mogelijk over te nemen. Wie de vorm van een tekst wijzigt, verandert ook de inhoud. Daarom moeten vorm, sfeer en opbouw van het origineel in de vertaling zoveel mogelijk behouden blijven. Zowel de woordkeuze als de woordvolgorde van het origineel moeten zo herkenbaar zijn dat men – bij wijze van spreken – de tekst ook terug zou kunnen vertalen vanuit het Nederlands naar het Hebreeuws en hetzelfde resultaat krijgen. Dit is niet eenvoudig, want Hebreeuws en Nederlands zijn zeer verschillende talen, maar door de vorm zoveel mogelijk te handhaven stelt men een lezer die het Hebreeuws niet machtig is, toch in staat om vertrouwd te raken met de specifieke stijl van de Bijbelschrijvers.

Concordantie

Eén van de punten waarop Buber en Rosenzweig op latere vertalers grote invloed hebben uitgeoefend, is hun opvatting dat in de tekst belangrijke begrippen *concordant* moeten worden vertaald. In het bovenstaande is hier reeds bij stil gestaan. Ook in de vertaalprincipes van de Nieuwe Bijbelvertaling wordt gesproken van een beperkte concordantie: niet een en hetzelfde woord op verschillende manieren weergeven als de context dezelfde is. Dus in dit opzicht lijkt men het inzicht van Buber en Rosenzweig te delen. Maar in de

praktijk ligt de zaak toch anders, zoals uit het volgende voorbeeld blijkt.

In Genesis 22 wordt het verhaal van de beproeving van Abraham verteld, dat in de Joodse traditie bekend staat als *De binding van Isaak*. Dit is een buitengewoon weloverwogen compositie, waar wat door de verteller wordt weggelaten, vaak even belangrijk is als wat hij wel vertelt. Bij een vertaling van een dergelijk verhaal, dat zo gemakkelijk tot misverstanden kan leiden, is het van groot belang zoveel mogelijk de vaak verborgen tekstsignalen van het oorspronkelijk in de vertaling weer te geven. En dat kan alleen door de oorspronkelijke vorm te handhaven. Nu gebruikt Abraham in het verhaal driemaal de Hebreeuwse zegswijze: *hineni*, letterlijk vertaald: ‘zie mij’. Het is een manier om bereidwilligheid aan te geven. Eenmaal zegt Abraham *hineni* tegen God, eenmaal tegen Isaak en eenmaal tegen de engel. Met andere woorden, tegen ieder van de drie medespelers in het verhaal zegt Abraham eenmaal *hineni*. Volgens het principe van concordant vertalen moet *hineni* in de vertaling elke keer hetzelfde worden weergegeven. De meeste vertalingen doen dit door *hineni* in alle drie gevallen met ‘hier ben ik’ weer te geven, zo ook de Willibrordvertaling. Alleen in de Groot Nieuws Bijbel staat er twee keer ‘Ik luister’ en eenmaal ‘Ja, wat is er, mijn zoon?’. In de Nieuwe Bijbelvertaling kiest men hier niet voor een concordante vertaling, maar vinden wij twee keer ‘Ik luister’ en eenmaal ‘Wat wil je me zeggen, mijn jongen?’. Hoe kan een gebruiker van deze vertaling vermoeden dat in het oorspronkelijk driemaal hetzelfde staat? Natuurlijk zou een Nederlandstalige auteur een vader tegen zijn zoon niet hetzelfde laten zeggen als tegen God, maar de Bijbelschrijver doet het wel en om zijn tekst gaat het. En of diezelfde vader ‘Ik luister’ tegen God

zou zeggen, als hij zijn stem hoort, lijkt mij een open vraag – klinkt dit niet te veel als een goddelijk telefoongesprek? Men is bezig de Nieuwe Bijbelvertaling te herzien en men wil dit punt aanpassen – dat zou een goede zaak zijn.

Woordvolgorde

Bij een idiolecte vertaling van de Hebreeuwse Bijbel hecht men eraan om – voor zover het Nederlands dit toelaat – ook de woordvolgorde van het Hebreeuws aan te houden. Gelukkig laat de syntaxis van zowel het Nederlands als het Hebreeuws dit in belangrijke mate toe; voor het Grieks van het Nieuwe Testament ligt dit moeilijker.

Eén van de redenen waarom het zo belangrijk is om aan de oorspronkelijke woordvolgorde van het Hebreeuws vast te houden, is dat het vooropstellen van een woord in de zin een middel van de Bijbelschrijvers is om nadruk te leggen. Het is een punt waarop de Statenvertalers – zoals reeds opgemerkt – niet hebben gelet, maar in hedendaagse idiolecte vertalingen gebeurt dit wel.

Karig woordgebruik

Een ander belangrijk punt is dat de Bijbelse schrijfstijl zich kenmerkt door een karigheid aan woorden, waardoor de woorden die wel worden gebruikt, meer nadruk en betekenis hebben dan in onze tijd gebruikelijk is, waar zelfs een pak melk door een overdaad aan teksten wordt bedekt. Daarom dient bij de vertaling aan elk woord van een Bijbelse tekst afzonderlijk aandacht te worden besteed. Bij een idiolecte vertaling wordt dan ook in principe elk woord van de grondtekst op een of andere wijze weergegeven. In dit opzicht sluit deze methode goed aan bij de bijzondere schrijfstijl van de Bijbelschrijvers.

Daartegenover ziet men in de Nieuwe Bijbelvertaling de neiging om aanmerkelijk meer woorden te gebruiken dan in het origineel, terwijl ook de typische zinsstructuur van nevenschikking door een veelheid aan bijzinnen wordt doorbroken. In de ogen van de vertalers is dit een noodzakelijke aanpassing aan de structuur van de Nederlandse taal, maar aan de andere kant is het ook een stijlbreuk. Een voorbeeld. In Genesis 23:6 verlenen de burgers van Hebron aan Abraham, die hun toestemming vraagt om als vreemdeling een eigen graf te mogen kopen, een bijzondere eretitel. Zij zeggen:

Hoor ons, mijn heer!
Een vorst Gods, gij in ons midden!

De titel ‘een vorst Gods’ klinkt merkwaardig en dat is ook de bedoeling, want hij slaat op niets. Abraham is in hun ogen een vreemdeling, die op eigen grondbezit geen recht heeft. Het verlenen van deze indrukwekkende eretitel is niets anders dan ironie.

In de Nieuwe Bijbelvertaling lezen wij echter:

Maar luister heer, wij beschouwen u als
een vorst die door God zelf begunstigd
wordt!

Van de ironie van het oorspronkelijk is in deze ‘praterige’ omschrijving niets bewaard gebleven, evenmin van de ritmiek.

Moeilijk blijft moeilijk

Wanneer de originele tekst dubbelzinnig of zonder meer duister is, zal men bij een idiolecte of concordante vertaalgwijze niet proberen om deze problemen op te lossen door een eenduidige Nederlandse vertaling te produceren. Wanneer het Hebreeuws voor de oorspronkelijke lezer moeilijk of dubbelzinnig moet zijn geweest, zal ook de vertaling dat voor een hedendaagse hoorder/lezer dienen te zijn. Desnoods kan men in een voetnoot een alternatieve vertaling geven. Ook de natuurlijke neiging die iedere vertaler voelt om de tekst te generaliseren, te normaliseren of te verfraaien, wordt bij deze vertaalmethode onderdrukt. De vertaling mag niet duidelijker, niet minder weerbarstig maar ook niet aangepaster worden dan de oorspronkelijke tekst was.

Lijfelijkheid

Heel opvallend in dit verband is een zekere preutsheid die Bijbelvertalers sinds de negentiende eeuw schijnt te kenmerken. Dit verschijnsel doet zich ook nu nog aan het begin van de eenentwintigste eeuw voor. Hoewel de Bijbelschrijvers zelf ook terughoudendheid betrachten, als het gaat om erotiek, zijn zij aan de andere kant zeer lijfelijk in hun manier van uitdrukken. Om hiervan een voorbeeld te geven: wanneer in 1 Koningen 14:10 wordt gesproken van ‘wie tegen de wand plast’, zal men in een idiolecte vertaling deze zegswijze niet weergeven met ‘allen van het mannelijk geslacht’ of een vergelijkbaar eufemisme, zoals men dit in de meeste Nederlandse vertalingen vindt. Ja, het is zelfs zo dat de Statenvertaling hier oorspronkelijk ‘die aan de wandt pist’ had, maar dat men in de moderne edities van deze vertaling dit heeft vervangen door de omschrijving ‘wat mannelijk

is'. Pieter Oussoren doet hieraan niet mee; in de Naardense Bijbel lezen wij:

wegmaaien zal ik van Jerobeam
wat tegen de muur plast.

Nu een ander voorbeeld, ditmaal gekozen uit de Nieuwe Bijbelvertaling. In Genesis 18:10 kondigt de HEER aan dat Sara zwanger zal worden. Sara lacht erom: hoe zou zij nog wellust kunnen krijgen, nu zij versleten is en haar man oud? Het Hebreeuwse woord *edna*, dat hier wordt gebruikt, duidt seksueel lustgevoel aan. Ook de voorafgaande mededeling van de verteller dat het Sara niet meer ging naar de aard der vrouwen, dat wil zeggen dat zij haar maandstonden niet meer had, lijkt op problemen van welvoeglijkheid te stuiten in de Nieuwe Bijbelvertaling:

Nu waren Abraham en zij op hoge leeftijd gekomen en de jaren dat een vrouw vruchtbaar is, lagen al ver achter haar. Daarom lachte ze in zichzelf. Hoe zou de liefde voor mij nog weggelegd kunnen zijn? dacht ze. Ik ben immers al verwelkt. En ook mijn man is al oud. (Genesis 18:11-12)

Nu de Naardense Bijbel:

Abraham en Sara zijn oud geworden,
op dagen gekomen;
opgehouden is het te geschieden aan Sara
naar de wijze der vrouwen.
Dus lacht Sara in haar binnenste en zegt:
nadat ik versleten ben
zal mij nog wellust geschieden? –
en mijn heer is oud geworden!

Wij zien in de Nieuwe Bijbelvertaling vage omschrijvingen in plaats van de concreetheid van het Hebreeuws, die wij weer wel terugvinden in de Naardense Bijbel. Ook lijkt in de Nieuwe Bijbelvertaling te worden gesuggereerd dat voor bejaarden geen liefde zou zijn weggelegd, een vooroordeel dat in de Bijbeltekst ontbreekt. De omschrijving van de mooie zegswijze 'het had Sara opgehouden te gaan naar de wijze der vrouwen' (zo de Statenvertaling) met 'de jaren dat een vrouw vruchtbaar is, lagen al ver achter haar' lijkt evenmin de tekst getrouw weer te geven. Als men voor een omschrijving kiest, dient men uit te gaan van de menstruatie die wegens Sara's leeftijd is opgehouden.

Goochem het goochemst

Door de redactie

In deze aflevering van het Judaica-Bulletin treft u een aantal keren de rubriek aan: 'Vraag uit de SJOECHE PUBQUIZ van 16 februari 2019 georganiseerd door Crescas en het NIW'. Dat vraagt toch wel om nadere uitleg.

Is het anno 2019 nog leuk om Joods te zijn? Dat vroegen medewerkers van Crescas en de redactie van het NIW zich af. Zo werd het idee voor de Sjoeche Pubquiz geboren, want het credo luidt: "Er mag best wat meer gespeeld worden in Joods Nederland." De betekenis van het Jiddische woordje *sjoeche* is trouwens: kennis, begrip, benul en antwoord.

Bij restaurant H'Baron in het Amsterdamse Buitenveldert stonden op 16 februari, uitgaande sjabbat, zeven teams klaar – echt niet alleen uit Amsterdam – om het tegen elkaar op te nemen. In totaal waren er 85 vragen te beantwoorden verdeeld over acht rubrieken.

Grote hilariteit bij de eerste kunstvraag of de *David* van Michelangelo - een beeld van vijf meter

hoog en volledig naakt - nou besneden is of niet? De vraag is nu: hoe had u het er zelf afgebracht? Een aantal niet al te moeilijke vragen zijn in deze aflevering van ons bulletin opgenomen.

De davidster is een symbool van het Joodse volk. Maar in welke eeuw werd de vlag met een davidster voor het eerst als dusdanig gebruikt?

En als afsluitende vraag: Welke Britse veldheer verdreef de Turken tijdens WO I uit Palestina?

Archeologische Varia uit Israël en het Midden-Oosten (1)

Door Wim Neevel

Het klinkt een beetje als een sprookje, maar nog steeds worden er bijzondere archeologische vondsten gedaan in Israël en het Midden-Oosten. Zo'n ontdekking betekent voor de bouwvakkers vaak een nachtmerrie – alle graafwerkzaamheden worden stilgelegd – maar is voor archeologen een paradijs. *“Elke nieuwe vondst is spannend, omdat het een nieuw aspect van Israëls geschiedenis laat zien en onze kennis verrijkt”* zegt Diklah Zohar, archeoloog/kunsthistoricus en Lucas Petit, conservator van het RMO (*1), geeft aan: *“Het gaat in de archeologie niet om het mooiste voorwerp dat je hebt opgegraven. Je graaft allemaal puzzelstukjes op in de hoop de puzzel compleet te maken.”*

Wetenschap

Emanuel Tov, emeritus hoogleraar Hebrew University in Jeruzalem, heeft veel onderzoek naar de Dode Zee-rollen gedaan. *“Als je dan”* zegt hij *“zo'n klein stukje perkament voor je hebt dat tweeduizend jaar in een grot lag, het stof eraf blaast, het met infrarood licht belicht en leest, dan komen stukjes verleden naar je toe. Puzzelstukjes waarmee je de 'waarheid' van de tekst probeert te reconstrueren.”* Zo kun je na decennia onderzoek steeds meer overtuigd raken dat de Masoretische tekst inderdaad de meest betrouwbare tekst van de Hebreeuwse Bijbel weergeeft.

In Israël is archeologie een relatief jong vakgebied. Pas in het begin van de negentiende eeuw worden hier de eerste oudheidkundige opgravingen uitgevoerd. Archeologie is een dynamische wetenschap, die steeds tot nieuwe inzichten leidt. Archeologische vondsten brengen de ene keer de historische waarde van de Bijbel in twijfel, de andere keer bevestigen ze die. Het ontbreken van de restanten van muren bij Jericho lijkt het bijbelverhaal van Jozua te ondermijnen. De vondst van een zegel met de naam Baroech ben Neria lijkt aan te tonen dat Jeremia's assistent inderdaad heeft bestaan. Al decennialang is er verschil van mening over het bestaan van een groot koninkrijk in de tijd van David en Salomo. Opgravingen in 2007 in Khirbet Qeiyafa laten resten zien uit de 10e en 11e eeuw voor de gangbare jaartelling (vgj.) van een geavanceerde en gefortificeerde stad. Is hiermee nu bewezen dat deze koningen toen heersers waren van een geurbaniseerde samenleving?

Als je als toerist in Israël op zo'n plaats staat waarover in de Bijbel is geschreven, krijg je een gevoel van identificatie en kan het je ontroeren.

Terughoudendheid

De lokale bevolking denkt vaak dat archeologen op zoek zijn naar kostbaarheden. Militairen bij een controlepost vragen soms of er goud is gevonden. Altijd is er weer het gevaar van plundering en vernieling van opgravingen en andere schatten uit het verleden. Ook door 'extremisten' in Israël, zoals bij de kerk in Tabga aan het Meer van Tiberias. Zo doen archeologen soms zelf ook aan censuur. In Na'aran, vlakbij Jericho, werd in 1919 de eerste vondst van een synagoge met mozaïekvloer met 'heidense afbeeldingen' – als de dierenriem – als shockerend beschouwd. Pas na nadere bestudering werden de zesde-eeuwse figuratieve voorstellingen in de publiciteit gebracht.

Konijn in mozaïekvloer

In de Negev bij Ma'on-Nirim zijn archeologen sinds 2006 bezig met de restauratie van een 1500 jaar oude synagoge. In het midden ligt een prachtige mozaïekvloer. In 1957 is daar – in het zuidwesten van de Negev – al een begin gemaakt met graven in een gebied dat veel kan onthullen over het Joodse leven en de eredienst.

Foto van konijn in mozaïekvloer

Maar de jonge natie heeft in 1957 andere zorgen aan het hoofd dan het opgraven van het verleden. Sinds maart 2009 is deze opgraving open voor het publiek. Behalve het prachtige mozaïek zijn er ook munten en metalen voorwerpen, behorend bij de ark, te zien. Opvallend zijn ook de amuletten waarvan sommige bedoeld zijn als verzoek voor een goede gezondheid voor vrouwen.

Als een Arabier over deze opgraving in de Jerusalem Post leest, schrijft hij naar de redactie: *“Ik weet dat dit een vervalsing is. Eén van de afbeeldingen stelt een konijn voor, een dier dat volgens de Tora niet koosjer is. Zou een moskee een afbeelding van een varken op de vloer hebben? Nee! Daarom is dit een Zionistische vervalsing om bewijzen van Joodse aanwezigheid in Palestina te creëren.”*

De redacteur antwoordt: *“Veel dieren zijn niet-koosjer, maar afgezien van varkens worden ze zelden gemeden. Ze worden zelfs vaak in positieve zin genoemd. We werden naar het Heilige Land gebracht op 'adelaarsvleugels' (niet-koosjere vogel), Benjamin is als een verscheurende wolf (Gen. 49:27) en sommige van zijn broers worden vergeleken met niet-koosjere dieren. En vergeet niet dat Psalm 104 vol lof voor Gods schepping vermeldt hoe de rotsen een vertrek zijn voor de konijnen (Ps. 104:18 SV).”*

Jordaanvallei

Sinds 2012 laat het RMO zijn archeologen graven in de Jordaanvallei. Samen met de archeologen van de Yarmouk Universiteit in Jordanië hebben ze bij Tell Damiyah – ten oosten van de Jordaan – een spectaculaire vondst gedaan van de resten van een 2700 jaar oud heiligdom. De heuvel ligt bij een kruispunt van twee belangrijke handelswegen en bij een oversteekplaats in de Jordaan. Bij en in het heiligdom vindt het team vijftien beschilderde terracotta beeldjes van paarden en vrouwen. Meestal zijn kleibeeldjes – 'figurientjes' – zoals nu gevonden, niet meer intact. Ze dienen om boze geesten af te weren en worden daarna waarschijnlijk vernield. Dat deze beeldjes nog gaaf zijn komt waarschijnlijk doordat er een grote brand heeft gewoed.

In 2015 is het groot nieuws: de Bijbelse stad Sodom zou zijn gevonden! Sodom heeft mogelijk ten noordoosten van de Dode Zee gelegen, in het huidige Jordanië. Althans, dat oppert archeoloog Steven Collins van Trinity Southwest University in New Mexico (VS). Heeft hij het bij het rechte eind? Hier, op de opgravingslocatie Tall el-Hammam, ligt – volgens Collins – tussen 3.500 en

1.540 vgg. een stadstaat, een nederzetting met groot regionaal belang: hier is handel. Het moet de grootste stad in de regio zijn geweest en het lijkt erop dat hij plotseling verlaten is. Uit technisch onderzoek naar het aardewerk en andere stenen blijkt dat die waarschijnlijk aan extreem hoge temperaturen zijn blootgesteld. Dat kan geen gewone brand zijn geweest. Glashelder, vindt Collins: dit moet die bijbelse stad zijn. Het eerste boek van de Hebreeuwse Bijbel vertelt immers dat God 'uit de hemel zwavel en vuur' liet 'neerkomen op Sodom en Gomorra. Vandaar die hitesporen.

Genesis plaatst Sodom echter in het dal Siddim, dat later de Zoutzee wordt (Genesis 14:3, 10). Tall el-Hammam ligt daarentegen zo'n 6 kilometer ten noorden van de huidige Dode Zee. Bovendien zijn er in het dal Siddim asfaltputten en die ontbreken in de omgeving van Tall el-Hammam. Oudtestamentica Eveline van Staalduine van de Vrije Universiteit: *“Stel dat er inderdaad een stad verwoest is door grote hitte, bijvoorbeeld vanwege een meteoriet. Dan is het goed voor te stellen dat mensen elders in de regio die ramp hebben uitgelegd als een straf van God. Dat ze een verhaal hebben geschreven om die ramp te verklaren.”* Ervan uitgaande dat de stad zo'n 3000 tot 5000 jaar geleden bestaan heeft, daaruit volgt niet vanzelfsprekend dat het bijbelverhaal klopt. Debatteren over de historiciteit van dit soort verhalen is sowieso een beetje een gepasseerd station. Sodom valt in de categorie: niet historisch, wel mythisch.

Welke bijbelse stad heeft Collins dan wel gevonden? De Oudtestamenticus Mart-Jan Paul: *„Tall el-Hammam is een belangrijke stad in de oudheid. Er zijn op het ogenblik meer aanwijzingen voor de gelijkstelling met de Amoritische stad Hesbon, veroverd door de Israëlieten in de tijd van Mozes.*

Foto van paardenbeeldje, zevende eeuw vgg

Noot: (*1) Rijksmuseum voor Oudheden in Leiden
Bronnen: vermelding in JB32.4

COLOFON

Het Judaica-Bulletin is een uitgave van de Stichting Judaica Zwolle. Het verschijnt vier maal per jaar. Een jaargang loopt van oktober t/m juli. De abonnementsprijs bedraagt € 8,00 per jaar, over te maken na ontvangst van een factuur. Een abonnement kan men aanvragen via info@judaica-zwolle.nl.

De Stichting Judaica Zwolle stelt zich ten doel de verspreiding van kennis over de joodse godsdienst, taal, geschiedenis en cultuur. Zij streeft dit o.a. na door het organiseren van cursussen, studiedagen, tentoonstellingen, etc. in de synagoge van Zwolle.

Het bestuur van de Stichting Judaica Zwolle bestaat uit de volgende leden:

- Mw. G. Nieuwenhuis-Ramos (bibliothecaris)
- Mw. J. van Harten-Wondergem
- W.H. Neevel (voorzitter, secretaris a.i.)
- Mw. S. Prins (penningmeester, administrateur a.i.)

De Stichting geeft jaarlijks een folder uit over haar activiteiten. Deze folder kan worden aangevraagd bij de administrateur mw. Sandra Prins via ons e-mailadres info@judaica-zwolle.nl. Actuele informatie over de cursussen, de Judaica-agenda en andere activiteiten van de Stichting is te vinden op de website: www.judaica-zwolle.nl. De bibliotheek van de Stichting wordt beheerd door mw. G. Nieuwenhuis-Ramos.

De Stichting heeft een tentoonstelling ingericht op het voormalige vrouwenbalkon van de synagoge van Zwolle, Samuel Hirschstraat 8, met als thema 'Joods leven in en om Zwolle'. Deze is eenmaal per maand op zondag geopend van 13.30-16.00 uur (zie voor de datums de Judaica-agenda in dit bulletin). Dan wordt er vanaf 14.00 uur ook een rondleiding verzorgd.

De Stichting werkt bij gelegenheid samen met: de Joodse Gemeente Zwolle, Stichting Voortbestaan Synagoge Zwolle, Genootschap Nederland-Israël afdeling Zwolle, en andere regionale en landelijke organisaties met een soortgelijke doelstelling.

Giften voor ons werk zijn aftrekbaar voor de inkomstenbelasting en kunnen worden overgemaakt op rekening NL07INGB0000259272 t.n.v. Stichting Judaica Zwolle te Zwolle.

De nieuwe privacywetgeving. In onze bestanden zijn opgeslagen: naam, adres, woonplaats en soms een telefoonnummer en e-mailadres.

VOLGENDE BULLETIN

Het volgende bulletin verschijnt begin juli 2019. Kopij dient uiterlijk in de tweede week van juni te zijn ingeleverd via info@judaica-zwolle.nl.

DE ADMINISTRATIE

De administratie van de Stichting Judaica Zwolle wordt verzorgd door Sandra Prins te Zwolle. Zij is te bereiken via ons e-mailadres info@judaica-zwolle.nl. Van Rina Klooster hebben we, onder dankzegging voor haar werk voor onze stichting, afscheid genomen.

JUDAICA BULLETIN

De redactie van het Judaica Bulletin bestaat uit: Wim Neevel en Ingrid Petiet. Verspreiding: Nieske Willems. Abonnementen lopen per cursusjaar (september t/m juli). U kunt uw abonnement te allen tijde schriftelijk opzeggen. Uw abonnement stopt drie maanden na ontvangst van uw opzegging. Bij voorkeur ontvangen wij uw opzegging voor 1 september (start van een nieuw cursusjaar).

TENTOONSTELLINGSCOMMISSIE

De tentoonstellingscommissie bestaat uit: Riwkah Hamburger (voorzitter), Hanneke Brem, Michel Canter, Marguerite Groot-Segond, Jaap Hagedoorn, Rosa Lemstra, Elmer Lugtigheid (PR), Ingrid Petiet, Caroline Rouwendal-Estoppey, Hanna Sijmons.

WERKGROEP CURSUSSEN

De werkgroep cursussen bestaat uit: Johan Dekker (secretaris), Riwkah Hamburger, Gabriela Nieuwenhuis-Ramos, Mieke van Harten-Wondergem, Wim Neevel (voorzitter).

E-MAIL EN WEBSITE

De mailbox info@judaica-zwolle.nl van de stichting wordt beheerd door Lidy van Dam. Via dit e-mailadres kan men toezending van het cursusprogramma of andere informatie vragen. De website wordt onderhouden door Johan Dekker. Vragen over de inhoud van de website kan men stellen aan het bestuur via ons mailadres info@judaica-zwolle.nl

RONDLEIDINGEN IN SYNAGOGES

Rondleidingen in de synagoge van Zwolle met bezoek aan de tentoonstelling voor groepen van meer dan 15 personen kunnen worden aangevraagd via info@judaica-zwolle.nl. Entree: € 4,00 voor volwassenen (kortingen voor jeugdigen).